

УДК: 94(477.42),01

Я. О. Мишанич

ПОЛІСНЯ В ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИХ ЛІТОПИСАХ

У статті йдеться про літописну інтерпретацію історії Полісся. З цією метою автор звернувся до літописної трилогії — «Повісті временних літ», Київського та Галицько-Волинського літописів.

Ключові слова: Полісся, літописне оповідання, князь, легенда.

Українське Полісся є надзвичайно цікавим в історичному аспекті насамперед своїм географічним розташуванням — майже в центрі середньовічної Європи та Київської Русі, на перехресті торговельних та військових шляхів, водночас добре захищене лісами й болотами, поєднане розгалуженою мережею судноплавних річок, що сприяло виникненню на їхніх берегах численних поселень, які за допомогою природних перешкод намагалися захиститися від кочівників степу та войовничих сусідів. Велика кількість літописних згадок про цей край дають нам можливість зазирнути в найдавніші, багаті подіями часи, досягнути коріння Руської держави й початків українського державотворення.

Перші й найдавніші згадки про цей край можна знайти в «Повісті временних літ», у Київському та Галицько-Волинському літописах; ці три літописи складають основний корпус історико-літературних документів, де йдеться про середньовічну Україну.

Найдавніші дохристиянські літописні згадки про поліський край дають змогу вважати, що його населяли найбільші на той час племінні союзи — древлян і полян (у центрі), волинян (на заході) і сіверян (на сході). Деяко пізніше, після формування Київської Русі й початку дроблення її на удільні території, тут утворилися Київське та Чернігівське князівства, час-

© Я. О. МИШАНИЧ, 2016

тково поліські землі на південному сході охоплювало Переяславське князівство. У свою чергу великі руські князівства були подрібнені на т.зв. «уділи» — землі, які отримували у володіння діти великих князів, стаючи таким чином удільними володарями.

* * *

Автор найстародавнішого відомого нам давньоруського літопису — «Повісті временних літ», виконуючи ідеологічне замовлення, на початку пише про древлян у негативному ключі, протиставляючи їх полянам: «древляни жили подібно до звірів [...], вбивали вони один одного, їли все нечисте, і весіль в них не було, а умикали вони дівчат коло води...» Проте найцікавіші і найдраматичніші легенди давньої Русі пов'язані саме з древлянами.

Перша датована літописна згадка про древлян міститься у «Повісті временних літ» під 883 р: «Почав Олег воювати проти древлян і, примучивши їх, став з них данину брати по чорній куниці» [Літопис..., с. 13]. Київський князь Олег, очевидно, мав скандинавське походження й відомий тим, що за його князювання почалося об'єднання розрізнених руських племен і формування Києворуської держави, яка досягла свого розквіту через 150 років — за князювання Ярослава Мудрого: «І володів Олег древлянами, полянами, сіверянами, радимичами, а з улочами й тиверцями мав рать» [Літопис..., с. 14].

Вже через 24 роки по тому — у 907 р. — відбувся перший похід князя Олега на греків, і військо русичів вражало племінним розмаїттям і кількістю воїнів: «Узяв же [Гор] множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і древлян, і радимичів, і хорватів, і

дулібів, і тиверців, котрі є пособниками. Ці всі називалися «Велика Скіфія». І з цими усіма вирушив Олег на конях і в кораблях, і було кораблів числом дві тисячі» [Літопис..., с. 16]. Як бачимо, кількісний склад війська дає підстави стверджувати, що розрізнені слов'янські племена, в тому числі й древляни на той час були об'єднані в потужний військовий союз, що був предтечею сильної середньовічної держави — Київської Русі.

Князь Олег помер у 912 р., за легендою, від укусу змії. Його син Ігор почав князувати після нього (912—913) й одразу ж зустрівся з труднощами — древляни «заперлися [в городі Іскоростені] від Ігоря після Олегової смерті» [Літопис..., с. 24]. Очевидно, місцевий князь не бажав платити Києву дань. Наступного ж року (914) «Пішов Ігор на древлян і, перемигши, наклав на них данину, більшу від Олегової» [Літопис..., с. 24].

З князем Ігорем та його дружиною Ольгою пов'язане одне з найцікавіших та найдраматичніших дохристиянських літописних оповідань у «Повісті временних літ» — про Ігорову загибель та помсту княгині Ольги древлянам.

Очевидно, що древлянська земля була багатою, і київський князь мав це на увазі, бо через 30 років задумав новий похід за даниною. Літописне оповідання говорить, що князева дружина (військо) збунтувалася через погане утримання і князь Ігор у 945 р. таки здійснив задумане і взяв з древлян більшу данину: «І добув він [собі ще] до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його» [Літопис..., с. 30]. Київського князя згубила жадібність — він вирішив, що взяв мало і повернувся до Іскоростеня. Далі літописець говорить словами древлян: «порадилися древляни з князем своїм Малом і сказали: «Якщо внадиться вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить» [Літопис..., с. 30]. Князя Ігоря вбивають і літописець стверджує, що «єсть могила його коло Іскоростеня-города в Деревлянах і до сьогодні» [Літопис..., с. 30]. Розправившись з князем, древляни вирішують одружити свого князя Мала з Ольгою, Ігоровою вдовою. Та розумна княгиня вирішує помститися за чоловікову смерть і нібито погоджується на їхню пропозицію.

Помста княгині хитра й страшна — перше древлянське посольство живцем закопали разом із човном, других послів закрили і спалили у лазні, поки ті милися. Частина древлянського війська Ольга споїла і наказала знищити п'яними, після чого вирушила в похід на древлянську землю й підкорила її. Легенда про взяття Іскоростеня свідчить про небуденний розум і кмітливість княгині — вона не взяла пропоновану їй дань, попросила лише по три голуби і три горобці з кожного двору. Прив'язавши кожному з птахів до ніг запалений трут,

їх відпустили і птахи запалили місто. Перемигши древлян, Ольга наклала на них важку данину, дві третини якої йшли на Київ, а третина — на Вишгород. Дещо пізніше син княгині Ольги Святослав посадив на князювання «в деревлянах» свого сина — Олега.

Ще одна дохристиянська легенда пов'язана з древлянською землею і міститься в «Повісті временних літ» під 977 р. — розповідь про вбивство Люта, сина київського воєводи Свенельда, яке вчинив князь Олег через те, що той полював на його землях. Цей злочин став причиною розбрату між братами Олегом і Ярополком. Київський князь вирішив покарати древлянського й пішов на нього військовим походом, перемиг Олегове військо й примусив того відступити до Овруча (Вручого), де «спихнули Олега з мосту в урвище. І падало багато людей з мосту, і подавили [тут] і коней, і людей» [Літопис..., с. 44].

* * *

Одним з найдавніших поліських міст, відомих з Київського літопису, була Дубровиця. Вперше згадана в літописному тексті під 1184 р. у зв'язку з походом київського князя Святослава Всеволодовича і його свата Рюрика Ростиславича на половців. Літописець говорить, що київський князь скликав у похід усіх навколишніх князів, в тому числі Ярослава Юрійовича, князя пінського з братом Глібом Юрійовичем, князем дубровицьким. Очевидно, Дубровиця як місто вже була відома у XII ст., хоча деякі джерела вказують на більш ранній час — початок XI ст. [Літопис..., с. 381]. Більше ніяких згадок про Дубровицю у «Київському літопису» немає. Син Гліба Юрійовича Олександр Глібович теж князував у Дубровиці й загинув 1223 р. у битві з татарами на річці Калці.

У Галицько-Волинському літопису під 1262 р. міститься згадка про місто Камінь (сучасний Камінь-Каширський). Літописець згадав про нього у зв'язку з війною, що точилася в той час між литовцями й ляхами. Литовці пішли походом на ляхів, вбили мазовецького князя Сомовита й взяли у полон його сина Кіндрата, а повертаючись додому, вирішили помститись волинянам через те, що князь Василько Романович з татарським военачальником Бурондаєм колись пустошив литовські землі. Через це литва пограбувала околиці Каменя. Князь Василько тоді послав навздогін Міндовгу своїх воєвод Желислава та Степана Медушника, але наздогнати литовців їм не вдалося [Літопис..., с. 423].

На цій самій сторінці літопису й під тим самим роком йдеться про старовинний Неблгород — центр удільного князівства, що знаходився неподалік Прип'яті на березі однойменного озера. Тепер на цьому місці с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл. Біля озера Небль війська князя Василька Романовича

розгромили литовські полки, загнавши їх у воду, де ті потопилися.

У зв'язку з подіями 1151 р. — похід Ізяслава (Пантелеймона) на Київ — у Київському літопису згадується Радомишль — літописний город Мичськ, біля якого князь Ізяслав Мстиславич зупинив своє військо і союзні йому угорські полки перед вирішальним наступом на Київ. Мешканці Мичська поклонилися князю й визнали його своїм володарем. Тут таки літописець пише про город Ушеськ (до сьогодні там лишилося городище біля с. Ушомира неподалік Коростеня) і річок Уж (Ушні) і Тетерів, які князівським військам треба було перейти під час весняної повені (події розгорталися у квітні 1151 р.).

Важливим містом на Русі, центром удільного князівства (або волості) у Київських землях був Турів, який згадується в «Повісті временних літ», Київському та Галицько-Волинському літописах понад 40 разів. Перша згадка про нього міститься в «Повісті временних літ» під 970 р., в оповіданні про сватання князя Володимира до полоцької княжни Рогніди. Літописець зазначає, що у Турові тоді облаштувався князь Тур і через нього мешканці міста стали називатися турівцями. Деяко пізніше князь Володимир посадив у Турові свого сина Святополка. За Ярослава Мудрого в Турові княжив його син Ізяслав. У Київському літописі згадується турівський єпископ Іоаким, якого поставили влітку 1144 р. Центр удільного князівства (волості) завжди відходив родичам (як правило, синам) головного київського князя. Таким чином, Турів переходив від князя до князя впродовж тривалого часу. Разом з Туровим у літописах неодноразово згадується й Пінськ.

Наприкінці Київського літопису під 1193 р. є згадка про м. Чорнобиль, куди торчський князь Ростислав (Михайло) Рюрикович їздив на лови і звідки, за намовою чорних клобуків, пішов походом на половців і з перемогою повернувся до Торчська. Половці намагалися відбити своїх полонених у русичів, але «побачивши силу їх, не сміли вони напасти, а їхали вслід за ними до Русі» [Літопис..., с. 353]. Очевидно, Чорнобиль був заснований набагато раніше, адже літописець свідчить, що у XII ст. він вже був відомим містечком, і назва його з тих часів не змінилася.

Неподалік Дубровиці знаходилася ще одна столиця удільного князівства — м. Городен. Колись це місто стояло на березі Городенського озера (тепер на тому місці величезне болото), а на місці фортеці знаходиться с. Городна (Білорусь). Перша згадка про нього є у Київському літопису під 1127 р., розповідається також про місцевого удільного князя — Всеволодка Давидовича, котрий, як розповідає літописець, був вірним васалом київського князя Мстислава і

ходив з ним у походи на кривичів (1128) та на Литву (1132). Помер Всеволод Давидович взимку 1141—1142 р. Його син Мстислав Всеволодович брав участь у переможному поході на половців київського князя Святослава Всеволодовича у 1184 р.

Одним з найдревніших поліських містечок був Любеч. Перша згадка про нього у «Повісті временних літ» міститься під 882 р., коли князь Олег, спускаючись Дніпром до Києва, захопив Любеч і там «посадив мужа свого». Неподалік Любеча у 1015 р. сталася битва між військами новгородського князя Ярослава і Святополка «Окаянного», чие військо під час битви провалилося під кригу місцевого озера, а сам Святополк утік «у ляхи». Князь Ярослав зайняв Київ, де з невеликою перервою князував до самої смерті у 1054 р.

За легендою, родом з Любеча був засновник Києво-Печерського монастиря Антоній, мирське ім'я якого було Антип. Цей чоловік здійснив паломництво на Святу Гору (Афон), після якого вирішив стати ченцем і, повернувшись до Києва у 1051 р., зайняв печеру, яку викопав для себе Іларіон (автор «Слова о законі і благодаті») на Берестові. Князь Ярослав Мудрий на той час вже запропонував Іларіону стати митрополитом Софійського монастиря, а навколо Антонія почала збиратися братія і невдовзі біля середньовічної руської столиці виник Києво-Печерський монастир.

У Любечі 1097 р. відбувся княжий з'їзд і був укладений мир між руськими князями, які поклялися більше не воювати один з одним.

У літописах йдеться й про лівобережне Східне Полісся — Чернігівщину. У «Повісті временних літ» згадується місто-фортеця Стародуб (1096), у Київському літописі під 1141 р. вперше згадано Новгород-Сіверський, а під 1152 р. — Глухів. Ці міста були закладені, очевидно, ще в дохристиянську епоху, а згодом стали центрами невеликих удільних князівств, форпостами на межі зі східно- та північнослов'янськими племенними союзами, стосунки з якими у Русі часто були досить складними.

* * *

Безперечно, історію Полісся неможливо розглядати окремо від решти руських, а згодом українських земель, проте саме в тутешніх лісах і болотах, у містах і містечках відбувалися надзвичайно важливі події, тут жили люди, завдяки яким виникла й досягла свого найвищого розвитку Києворуська держава. Тому згадати цей край в контексті загальноукраїнської історії, написати про деякі особливо важливі, на нашу думку, події все ж таки варто.

Літопис руський. — К. : Дніпро, 1989. — 592 с.

Я. А. Мишанич

ПОЛЕСЬЕ В ДРЕВНЕУКРАИНСКИХ ЛЕТОПИСЯХ

Автор рассказывает о древней истории Полесского края в составе средневековой Украины. Речь идет о легендах и летописных рассказах, о старокиевских князьях Олеге Вещем, Игоре, Святославе Храбром, княгине Ольге, Ярославе Мудром и др. Также автор говорит о средневековых славянских поселениях в диких лесах, на берегах рек и болот. Автор использовал три летописи, известных нам как «Повесть временных лет», Киевская летопись и Галицко-Волынская летопись. В них рассказывается много интересного о древних полесских городах, таких как Искоростень, Овруч, Мичск, Чернобыль, Туров, Любеч, Дубровица, Городен, Небль, Камень, Глухов, Новгород-Северский, Стародуб, а также о людях, которые жили на этой земле и сражались за нее, когда приходило время. Речь идет также об основателе Киево-Печерского монастыря Антонии — уроженце Любеча, который после паломничества в Грецию решил вернуться и основать монастырь неподалеку от Киева над рекой Днепр.

Ключевые слова: Полесье, князь, легенда, летопись.

Y. O. Myshanych

POLISSYA IN THE ANCIENT UKRAINIAN CHRONICLES

The paper deals with ancient history of Polissyan region in medieval Ukraine. There are many legends and romantic tales about Old Kyivan princes, such as Oleh the Prophetic, Ihor, Sviatoslav the Brave, Olha, Yaroslav the Wise etc. A lot of interesting legends about medieval settlements in wild forests, near rivers and swamps survived. The author has analysed three medieval chronicles, known as the «Tale of Bygone Years» (Povist' vremennyh lit), Kyivan Chronicle (Kyivskyi litopys) and Chronicle of Halychyna and Volhynia («Halytsko-Volynskyi litopys»). They told us about such Polissyan towns like Iskorosten, Ovruch, Mychsk, Chernobyl, Turiv, Lyubech, Dubrovytsia, Goroden, Neble, Kamin, Glukhiv, Novgorod-Siversky and Starodub; people who lived, worked there and struggled with enemies when it was necessary. It comes about the Pechersk Monastery founder, named Antony born in Lyubech, who travelled to Greece, later came back to Kyiv and founded well-known Monastery in the Caves at the bank of the Dnieper river.

Key words: chronicle, legend, Polissya, prince.

Одержано 22.02.2016